

Est. A-5576

NATURRÄTTEN VID 'DORPTS AKADEMI'

ETT BIDRAG TILL KÄNNEDOMEN OM 1600-TALET'S ANDLIGA
STRÖMNINGAR I DET SVENSKA LIVLAND

AV

GEORG V. RAUCH

Särtryck ur Svio-Estonica, Årsbok utgiven av
Svensk-estniska samfundet vid Tartu universitet

TARTU 1936

kr. prof. Dr. H. Kreuzer
surina Cuzupidaminga
autor.

25520

Naturrätten vid 'Dorpts akademi'.

Ett bidrag till kännedomen om 1600-talets andliga strömningar
i det svenska Livland

av

Georg v. Rauch.

Det av Gustav Adolf den 30 juni 1632 grundade universitetet i Tartu hade genom ryssarnas infall 1656 lidit sammanbrott. Några professorer hade flytt till Tallinn och hade försökt att medels en serie föreläsningar fortsätta universitetets verksamhet där. Men snart runno även dessa ansatser ut i sanden och först år 1687 begynte Karl XI på det livländska ridderskapets initiativ åter intressera sig för universitetsfrågan. Generalguvernör Hastfer upptog med eldhåg planen att återupprätta högskolan och den 18 augusti 1690 kunde den återuppståndna Academia Gustavo-Carolina högtidligen invigas i Tartu. Detta andra svenska universitet i Livland bestod även det ej längre än 20 år; 1699 förlades det på grund av det hotande Nordiska kriget till Pärnu, där det ända till år 1710, nästan omedelbart intill stadens erövring av ryssarna, utvecklade en mycket beaktansvärd verksamhet. Rent kvantitativt sett synes tyngdpunkten ligga hos det första universitetet i Tartu; detta hade ju under sin tillvaro immatrikulerat över 1000 studenter, det följande däremot knappt 600. Hade åren 1632—1656 700—750 skrifter tryckts i universitetstryckeriet, så minskas antalet under den andra perioden till cirka 250¹⁾. Men mäter man med andliga mått, står Gustavo-Carolina högt över sin föregångerska. På dennas tid hade högskolan ännu en utpräglad teologisk-humanistisk karaktär; teologien dominerade avgjort och gällde som tongivande även för övriga ämnen. Undervisningsarbetet och forskningsverksamheten hade ett stereotyp drag och den som skolastikens övervinnare

¹⁾ Fr. Puksov: Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda, Tartu 1932.

Est. A

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

26252

uppträdande humanismen tycktes, liksom också vid andra dåtida universitet, hemfallen åt samma ålderdomssymptom, som på sin tid drabbat dess andlige föregångare. Den stora rikedom på då utgivna akademiska skrifter får ej överskylla det faktum, att de allra flesta av dessa hade det rent formella syftet att höja studenternas uttrycksförmåga och slagfärdighet. Men även de dissertationer, vari den presiderande professors person starkare trädde i förgrunden, bereda vanligen besvikelse genom den kända bristen på strävan efter egen insikt och genom sin andliga sterilitet. Om också det första Tartuuniversitetet hade att uppvisa duktiga teologer²⁾, väl kompetenta att utbilda en ny generation av dugliga präster, om också bland juristerna, medicinerna och filosoferna³⁾ funnos en hel rad dels flitiga och driftiga, dels rätt sällsamma, ja äventyrliga figurer, så saknar man ändå smärtsamt andliga krafter och nya idéers stora medryckande lyftning, som åt hela undervisnings- och forskningsarbetet kunnat förläna nödig eggelse och livfull spontanitet.

Sextonhundredtalets slut försatte även den dorptska akademien i det lyckliga läget att bliva delaktig i de stora andliga strömningar, som redan sedan rundlig tid tillbaka behärskade det dåvarande Väst- och Mellaneuropa. Naturvetenskapernas — botanikens, fysikens och anatomiens — uppblomstring infaller under denna period; filosofien och statsrätten befruktas av naturrätten och den ortodoxa teologien måste försvara sina positioner å ena sidan gentemot den allt starkare framträdande pietismen, å andra sidan mot idéerna om en naturreligion.

Intresset för nyare språk gör sig alltmer förnimbart och alltmer måste universitetet försöka göra rättvisa åt det särskilt av adeln företrädda bildningsideal, som nu höll på att ersätta de föregående årtiondenas grovhyvlade landsknechtskynne, nämligen den fint danade hovmannens. Det är detta som gör det svenska universitetets andra skede till en ojämförligt intressantare period än den första. Ur det akademiska konsistoriets pro-

²⁾ T. ex. Johannes Gezelius (1641—1650), Andreas Virginius (1632—1656), Georg Manzelius (1632—1637), Gabriel Elvering (1652—1656).

³⁾ Exempelvis Joh. Erici Strengnensis (matematik och juridik, 1641—1656), Heinrich Oldenburg (rhetorik, 1632—1634), Friedrich Menius (historia, 1632—1637), Joachim Schelenius (matematik, 1644—1656), Laurentius Ludenius (rhetorik, 1634—1648), Joh. Below (medicin, 1633—1642), Georg Preuss (filosofi, 1655—1656), Sebastian Wirdig (medicin, 1647—1654).

tokoll⁴⁾ och akademiens brevväxling⁵⁾ kunna vi erhålla ett intryck av de andliga problem, som satt professorer och studenter i rörelse vid deras undervisning, forskning och studiearbete. Ännu mer upplysning få vi dock ur de akademiska skrifter, dissertationer och disputationer, som trycktes hos akademiboktryckaren Johan Brendeken och nu spritts till olika bibliotek. Det mesta av dessa tryck förvaras i Sverige, i Kungliga biblioteket i Stockholm och i Upsala universitetsbibliotek; några skrifter ligga i Helsingfors universitetsbibliotek, i "Bibliothek der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde", Riga och i "Bibliothek der Estländischen Literarischen Gesellschaft", Tallinn. En liten del finnes i Tartu universitetsbibliotek och hos "Õpetatud Eesti Selts", Tartu. Givetvis rör det sig härvidlag delvis om samma arbeten, som bevarats i flera exemplar. Några skrifter åter, som nämnas i protokollen eller till och med ännu i Recke-Napierskys författarlexikon⁶⁾, stå tyvärr ej mer till att finna. Kanhända kommer man med tiden att hitta ytterligare diverse livländska universitetstryck i Tysklands bibliotek.

De akademiska avhandlingarna ha ännu näppeligen prövats med avseende på sitt innehåll. Vid närmare påseende visa de sig som en mycket intressant och givande källa för detta skedes problematik, varvid de här uppdykande frågorna här och där låta sig utfyllas genom de uppgifter, som finnas strödda i protokollen.

I det följande skall ett försök göras att närmare avlyssna det genljud, som naturrätten fann i det dåtida Dorpt. Härvid skall tyngdpunkten läggas på sakens rättsligt-politiska sida, under det naturrättens inverkan på det teologiska arbetet blott kort kommer att antydhas.

En av den andra svenska högskolans intressantaste lärostolar var tvivelsutan den för praktisk filosofi eller för politik och etik, en lärostol, vilken som ingen annan ger inblickar i den absolutistiska tidsålderns statligt-politiska tänkesätt, i synnerhet i

⁴⁾ Tartu universitetsbibliotek, mskr. nr 261 och 262.

⁵⁾ Dorpat-Pernau universitetsarkiv, band 10—35, R. A., Stockholm.

⁶⁾ I. F. v. Recke und K. E. Napiersky: Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon der Provinzen Liv-, Ehst- und Kurland I—IV, Mitau 1827—1832.

deras svenska utformning på livländsk botten. Här lära vi känna den svenska absolutismen från en alldeles särskild sida, nämligen i dess strävanden att leda det rättsligt-moraliska tänkandet in i en viss utstakad fåra och därigenom frambringa en fullt bestämd politisk uppfattning. Att bibringa politisk fostran — det är helt enkelt syftet med denna lärostol. Målet var kungens lojale undersåte, en uppgift, som från statens synpunkt tedde sig ytterligt nödvändig i den svenska monarkiens randområden men just här också måste möta det starkaste motståndet. Ett mål, som väl kunde locka svenska professorer till att förvärva lagrar, men som måste verka mer fränstötande än tilldragande på rotfästa, om sin egenart medvetna kretsar i Livland. Vi skola i detalj stifta bekantskap med resultaten.

Det medel, varav den 'praktiska filosofien' dåförtiden kunde betjäna sig, var en högaktuell ny vetenskap, som just hade en rik blomstring, en ny rättsuppfattning: naturrätten. Man kan väl säga, att naturrätten är tidlös och att den, var och när stelnade former blivit outhärdliga, lockat självständiga tänkare att återgå till människans naturliga, sedliga rättsmedvetande.

Sålunda kan man väl tala om en naturrätt hos Cicero och andra romerska jurister eller här och där fastställa naturrättsliga tankegångar hos medeltida kännare av kanonisk rätt. Men nu i slutet av 1600-talet upplevde naturrätten en pånyttfödelse som aldrig förr, alstrad och närd av en rad framstående rättslärde och filosofer. Tvivel på de bestående rätts- och statssystemens ändamålsenlighet hade gjort sig hörda redan i början av 1600-talet och ökades i samma mån som det rationalistiskt skolade tänkandet utvecklade en allt starkare kritisk förmåga. I motsats till den bestående, positiva eller historiska rätten, som i stor utsträckning stelnat i formalism och pedanteri, konstruerade man å ena sidan genom att fly till abstraktionens och fantasiens världar och å den andra genom att anknyta till Cicero en ideell rätt, vilken skulle framgå ur människans naturliga anlag och därför gälla såsom oföränderlig och rättvis: naturrätten. Varje vidare dryftning av statsrättsliga problem förde slutligen till den enda frågan: hur långt sträcker sig härskarens makt, hur långt är den av gudomligt ursprung eller hur långt måste den inskränkas genom de enskildas naturliga och oförytterliga rättigheter? Sökandet efter den bästa tänkbara statsform förde till en jämförelse mellan de bestående statsordningarna, mellan-

statliga problem tillvunno sig allt större intresse och folkrätten blev slutligen en mycket beaktad disciplin.

Så kom det sig, att det historiska betraktelsesättet alltmer trängdes i bakgrunden och att den inhemska rättens trädning, uppkomst och utveckling föreföllo att vara vida mindre viktiga ting än abstrakta resonemang över statsrättsliga och folkrättsliga problem. Utifrån detta konstruerade schema erbjöd sig sedan kriteriet för bedömande av det förflutnas eller av samtidens positiva rätt och med iver prövade man på att bringa t. ex. Justiniani lagar eller den svenska rätten i samklang med det så kallade sunda människoförståndets och de naturliga mänskliga rättigheternas krav.

Trots detta för vår tid odrägligt rationalistiska betraktelsesätt betydde naturrättens uppsving då för tiden i vart fall ett stort framsteg. Det banade ju väg för ett verkligt fördomsfritt bedömande av den enskildes och statens rättsliga förhållanden. Den förstelnade absolutismen upplevde genom naturrättsliga inflytelser en uppluckring på så sätt, att härskaren erhöll en fördomsfriare och därigenom även reformvänligare och ansvarsmedvetnare inställning till sina uppgifter. Men å andra sidan utgick han också under dessa förutsättningar märkbart stärkt ur prövningen. Skapade naturrätten på detta sätt en mycket större upväckthet hos individen gentemot statliga och politiska problem, så är det ännu en anledning att just nu påkalla vårt stora intresse.

Naturrätten omfattar rätt och sedelära. Båda ställas likvärdiga vid varandras sida. Människans förhållande till Gud må förbliva ett teologiens problem och denna får då självfallet också dra in en del av etiken under sin sfär. Men människornas inbördes förhållande bör med alla dess sedliga konsekvenser sammanfogas med den naturliga rätten såsom en naturlig sedelag till en naturrätt. Så ungefär är Hugo Grotius' ståndpunkt⁷⁾. Därför hörde också vid universiteten politik och etik ihop och utgjorde en professors läroområde. I praktiken låg visserligen tyngdpunkten på politiken, på naturrätten som stats- och folkrätt och alla etiska problem överlämnade professorn i praktisk filosofi blott alltför gärna åt sin teologiske kollega. Så var det även i Tartu och vid ett närmare betraktande av de na-

⁷⁾ V. Cathrein: *Recht, Naturrecht und positives Recht*, Freiburg 1909, s. 214.

turrättsliga arbetena stöta vi sällan på rent etiska frågor. Detta var dock icke helt efter de klassiska naturfilosofernas sinne. Först C h r. T h o m a s i u s, Halleuniversitetets bekanta lärdomsljus, skiljer rätten såsom varande en reglering av de yttre levnadsformerna från moralen, den inre människans regler. Han ställer dem ej i motsättning till varandra ⁸⁾, men han gör två olika discipliner av dem och ger därigenom utan att vilja det uppslaget till den sedermera av den historiska rättsvetenskapen åvägabragta utveckling, som lett till rättsmedvetandets frigörelse från moralbegreppen med risk för dess totala upplösning. Det var den oundvikliga följden därav, att sökandet efter en naturlig rättsföreställning upphörde. Om man därför numera därav sluter: "es bleibt also nichts übrig, als im Rechte da wieder anzuknüpfen, wo dem Vernunftdenken des 18. Jahrhunderts der Faden riss ⁹⁾", så visar detta den oerhörda aktualitet, som de naturrättsliga tankelinjerna äga just i vår närmaste samtid. Ytterligare en orsak till intresse för naturrättens utbredning vid universitetet i Tartu.

Med en viss tillfredsställelse kunna vi därför fastställa, att den nya akademien där från början öppnat sina portar för naturrätten, ehuru den ännu bar en starkt teologisk prägel och från detta håll kraftigt motstånd gjordes mot naturrättsliga tankegångar.

Redan den förste professorn i etik och politik G u s t a v C a r l h o l m ¹⁰⁾ (1690—1692) förklarade sig villig att privat införa intresserade studenter i naturrätten och anbefalldes dem på det varmaste Pufendorfs gyllene bok "de officio hominis et civis juxta legem naturalem" ¹¹⁾. Därmed ledde han de statsvetenskap-

⁸⁾ M. Fleischmann: Chr. Thomasius, Halle 1930, s. 59 f.

⁹⁾ Albert Schweitzer: Kultur und Ethik, Kulturphilosophie, II Teil, München 1924, s. XVI—XIX.

¹⁰⁾ Född i Karlstad, varest han jämväl besökte gymnasiet. Student i Upsala, trenne års resor genom Tyskland, Ungern, Nederländerna, Frankrike och England tack vare ett stipendium genom förmedling av Magnus Gabriel De la Gardie. I Tartu samtidigt assessor vid hovrätten och arrendator av godset Alt-Rahden. De biografiska data stamma här och i det följande mestadels ur G. Carlblom: Versuch zu einem biographischen Lexikon sämtlicher Professoren der ehemaligen Liefländischen Universität, ms. 1805, "Bibliothek der Estländ. Liter. Gesellschaft", Tallinn.

¹¹⁾ Katalog över föreläsningarna (förkortningen F. K.) från 1690 i Kungl. Bibl. (förk. K. B.).

liga och folkrättsliga studierna vid högskolan i en bestämd riktning och ställde dem så att säga i tjänst hos denne tidens mest betydande statslärde. Förtjänsten att ha infört Pufendorf vid Dorpts akademi var icke ringa.

Friherre Samuel von Pufendorf (1632—1694) var en av de största auktoriteterna på statsrättens område. Berömd blev han genom sin under pseudonymen Severinus de Mozambano utgivna skrift "de statu imperii Germanici" (1667), vari han skoningslöst avslöjade alla den tyska riksförfattningens lyten och brister, Tysklands av inre söndring förorsakade svaghet, den politiska splittringens och de religiösa motsättningarnas skadegörelser och begärde bot genom en starkare centralregering. Den bitvis med skarp ironi kryddade skriften väckte stort uppseende och Pufendorf torde med rätta ha varit försiktig nog att utge den anonymt. Epokgörande för rättsstudiet voro emellertid hans föreläsningar över naturrätt. Dem höll han i Heidelberg 1661. Det var första gången som detta ämne föredrogs offentligt. Av hans skrifter var principiellt såsom introduktion i naturrättens väsen hans förstlingsarbete över den allmänna statsvetenskapens grundvalar viktigast liksom även hans huvudverk om natur- och folkrätt (1672). Av hans smärre skrifter var vida känd och ofta vid högskolorna till införande i naturrätten använd den även av Carlholm begagnade avhandlingen om människans och medborgarens plikter (1673). Den utgjorde ett extrakt ur det ovan nämnda huvudarbetet ¹²⁾.

Efter Carlholms tyvärr alltför tidiga död (1692) övertogs hans arbete av Gabriel Sjöberg (1690—1704).

Sjöberg var en av det svenska Tartuuniversitetets flitigaste lärde. Recke-Napiersky räknar upp 37 av hans skrifter. De flesta av dessa äro akademiska dissertationer, som utarbetats av honom i förening med hans lärjungar. Därtill komma några självständiga arbeten. Från första början av universitetets återupprättande tillhörde han den akademiska lärarkårens stamtrupp, åtnjöt stort anseende hos studenter och kolleger, ägde ett eget hus på Domberget i Tartu och kände sig slutligen starkt förbun-

¹²⁾ J. R. v. Patkul lär ha översatt denna skrift till franska. Senast utgavs verket av Schücking 1928, Carnegie-stiftelsens upplaga. Om Pufendorf se H. v. Treitschke: Historisch-politische Aufsätze, band IV., Leipzig 1913.

den med sin nya hemort. Egentligen härstammade han från Växiö¹³⁾. Han bekläddes först lärostolen för teoretisk filosofi — logik, metafysik och fysik. Efter Carlholms död erhöll han även den praktiska, varvid uttryckligen var tal om ämnena moral, politik och naturrätt. Sannolikt föreläste han också redan under de första åren om naturrätt; föreläsnings-katalogerna finnas ej behåll från denna tid. Men just då började naturrättens problem överhuvud locka vidare kretsar. Viktigt var att även teologen Michael Dau, till hela sin person den förkroppsligade gedigenheten och vetenskapliga tillförlitligheten, närmade sig detta område och likaledes blev en anhängare av naturrätten. Härvidlag är en dissertation mycket betydelsefull, som stud. Andreas Melitz¹⁴⁾ försvarade den 19 maj 1694 under Daus presidium och som helt enkelt bar titeln, "de lege Naturali"¹⁵⁾. Av vikt är här framhävandet av den principiella nödvändigheten att ta ställning till naturrätten: för Guds skull, för den kära nästans skull och för ens egen skull vore var och en förpliktad att sätta sig in i naturrätt, juristen liksom filosofen men även teologen. Författaren ansluter sig i fortsättningen till Chr. Thomasius¹⁶⁾ och Pufendorf¹⁷⁾, gör reda för naturrättens hela system, tydliggör dess förhållande till folkrätten och fastslår slutligen, att allt detta icke i minsta mån stode i motsats till Den heliga skrift, ett påstående, som med hänsyn till Daus renlärighet redan då för-tjänade att allvarligt beaktas av de teologiska kollegerna.

Genom denna dissertation syntes vägen jämnad för naturrätten även vid Dorpts akademi. Man kunde emellertid utan vidare förutsätta, att den skulle komma att bli något knagglig, och faktiskt bildades snart en opposition. Professor primarius i teologien Olaus Moberg hade under disputationen, gripen av ett plötsligt lynnesutbrott häftigt kastat ett exemplar av skriften på bänken och upprörd sprungit ut ur salen, emedan han i disser-

¹³⁾ Studerade i Upsala, sedan i Wittenberg, Leipzig, Jena. Resor till Hamburg, Holland, Danmark.

¹⁴⁾ Melitz var från Kuressaare (Arensburg) immatr. 3. 7. 1693, blev senare pastor i Haapsalu och prost, dog 1736.

¹⁵⁾ Tryckt Dorpat 1694, original i Tartu universitetsbibliotek (förk. U. B.).

¹⁶⁾ Diss. Proemiali Jurispr. Div.

¹⁷⁾ Han nämner även en av Pufendorfs bittraste fiender Nicolaus Beckmann från Ditmarschen, till 1675 prof. jur. i Lund, sedan relegerad.

tationen menade sig ha funnit anstötliga ställen. Vari dessa bestodo, angav han tyvärr icke i den skrift, som han två dagar senare inlämnade till rektor och professores¹⁸⁾. Ja han riktade där märkvärdigt nog sina angrepp icke mot Dau eller respondenten utan mot filosofiska fakultetens dekanus professor Skragge, emedan denne, när han (Moberg) i kraft av sitt ämbete som förste teologie professor velat ingripa, hindrat honom och till och med hävdad, att det som stod i skriften mycket väl 'kunde tolereras'. Därpå bad Moberg rektor att för Skragge klargöra akademiens ståndpunkt. Den senare försummade naturligtvis ej att ett par dagar efteråt inge en motskrift¹⁹⁾, i vilken han sökte tillbakavisa Mobergs förebråelser. Hela mellanhavandet urartar emellertid därigenom till en ren kompetensträta mellan tvenne professorer utan vidare ingående på det egentliga ämnet: naturrätten. Det är ock möjligt, att Moberg mer lade an på hävdandet av sin rätt till gensaga och mindre brydde sig om själva sakfrågan, ty att man kunde avvinna naturrätten i och för sig positiva sidor även från teologisk ståndpunkt, hade blivit klart angivet i en 1691 under hans presidium försvarad disputation²⁰⁾. Den omständigheten, att ämnet utan hinder fick fortsätta att behandlas, visar, att ytterligare motstånd ej förekommit från detta håll.

Sjöberg höll i vart fall redan 1695 ett Collegium disputatorium et praelectorium efter Hugo Grotius "de iure belli ac pacis"²¹⁾. Ett år senare kungör han utförligt, att han under den kommande terminen tänker gå i författning att ur Ciceros "de officiis" 'upplåta naturrättens källor, från vilka välgörande vattubäckar strömma till filosofien och moralläran.' Privatim ville han ge ett kollegium 'efter Tabulae Thomasiai och Pufendorfs naturrätt i enlighet med redan hitintills beprövade metoder, nämligen läsande, granskande och disputerande'²²⁾. Cicero å ena,

¹⁸⁾ Skrift av den 21. 5. 1694, 'Dorpat-Pernau universitetsarkiv' (förk. U. A.), band 29.

¹⁹⁾ 25. 5. 1694. U. A., band 29.

²⁰⁾ Nic. Limatius: Deo sacra disputatio theol. qua majestatem regiam non nisi a Deo dependere ex divino Sacrae Scripturae codice... Pres. Moberg, Dorpat 1691 (K. B.).

²¹⁾ *Nova literaria maris Baltici et Septentrionis*, Lübeck 1698 ff, augusti 1698. Föreläsningkataloger finnas bevarade först efter 1696.

²²⁾ Översatt från latinet efter F. K. 1696 i "Bibliothek der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde", Riga. (förk. B. R.).

Grotius och Pufendorf å andra sidan voro även under alla senare år de erkände mästare, med ledning av vilka Sjöberg sökte införa studenterna i natur- och folkrätt. Av Cicero kom framför allt i fråga den till hans i Athen studerande son Marcus riktade skriften om plikterna — "de officiis" (43 f. Kr.). Den framdrogs alltjämt av flera dorptska professorer. I andra rummet också böckerna om staten och om lagarna. Dessa synes dock ha varit mindre. Redan Cicero hade varit djupt genomträngd av övertygelsen om förhandenvaron av en allmängiltig naturlag eller ett naturligt sedebud (*communis lex naturae*) av gudomligt ursprung. Denna lag står över alla människornas stadgar. Han skiljer redan mellan *ius naturale*, *ius gentium* och *ius civile*. Även de senare romerska juristerna stodo, såsom framgår av de justinianska institutionerna²³), på naturrättens grundval²⁴). De justinianska institutionerna hörde i och för sig till den romerska rättens oumbärligaste utrustning och ha därför ivrigt utnyttjats och kommenterats av juristerna i Tartu. Men även naturfilosofen tillgodogjorde sig de där inneboende naturrättsliga tankegångarna, precis som han då och då anlidade grekiska auktorer, exempelvis Aristoteles' politik²⁵). Sjunken i glömska under medeltiden eller förstelnad genom att den upptogs i den kanoniska rätten, upplever sedan naturrätten en återuppståndelse genom sextonhundralets stora jurister, framför allt genom Hugo Grotius. Grotius skiljer mellan positiv rätt och naturrätt och räknar folkrätten till den senare. Hans särskilt för folkrätten grundläggande arbete "de jure belli ac pacis" (Paris 1625) upplevde ett flertal bearbetningar, man skulle vilja säga folkupplagor, i form av tabeller, efter vilka man då för tiden docerade vid universiteten. De som Sjöberg begagnade voro de, som Jacob Thomasius, Christian Thomasius' fader, gett ut²⁶); även de av den svenska juristen Johannes Olivekranz bearbetade användes i Dorpt²⁷).

²³) Den första, 533 e. Kr., utkomma delen av Corpus juris civilis; avsedd som ledtråd för den studerande ungdomen.

²⁴) Viktor Cathrein: Recht, Naturrecht und positives Recht, Freiburg 1909, s. 190 ff.

²⁵) Sjöberg, F. K. 1699 (K. B.).

²⁶) Utkomna 1670.

²⁷) F. K. 1697 (K. B.), 1698 (avtryckt hos Chr. Backmeister: Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau i Müller: Sammlung russischer Geschichte, band IX, Petersburg 1764).

Själva verket kunde man emellertid också finna i universitetsbiblioteket. Även en kommentar till Grotius, författad av Caspar Ziegler²⁸), kunde anlitas till dess tolkning.

I andra rummet stödde sig Sjöberg vid natur- och folkrätten på Pufendorf, vars skrift "Elementa jurisprudentiae universalis" han likaledes lade till grund för sina föreläsningar²⁹). Vi kunna emellertid utan vidare anta, att Sjöberg jämväl därutöver befattat sig mycket med Pufendorfs skrifter, ty i de flesta av honom ledda dissertationer anföras och utnyttjas ständigt dennes arbeten. Sjöberg lämnade vintern 1700/01 självrådigt staden och universitetet för att fly till Sverige. Som följd därav avskedades han av kungen men återkallades efter ett år på generalguvernören och kanslern Dahlbergs enträgna hemställan. Nu anförtroddes honom dock ej den ansvarsfulla "politiska" lärostolen. Synbarligen begärde Karl XII även av professorerna ett starkare bevis på pliktuppfyllelse och yrkestrohet, i synnerhet då de bekläde ett för den "politiska uppfostran" så viktigt ämbete som detta.

Sjöberg fick historiekatedern; den praktiska filosofien övergick till Andreas Palmroot (1701—1710), en broder till teologiprofessorn Johan P. i Upsala³⁰). Palmroot fäste likaledes största vikt vid naturrätten. Han började genast sina offentliga föreläsningar med att uttolka Pufendorfs "de officio hominis et civis"³¹). Som inspektor för alumnerna genomgick han med dem också några kapitel ur "Controversa in Jure Naturali doctorum sententias"³²). Sedan fortsatte han med en ny auktor, J. O. H.

Olivekranz (1633—1707) var kansliråd, ståthållare i Tallinn, domänguvernör i Sverige. Hans tabeller utgavos i Kiel 1688.

²⁸) Caspari Ziegleri Notae in Hugonis Grotii de jure belli ac pacis, Wittenberg 1666. Utlånad till stud. Joh. Rotkirch och ej återlämnad till universitetsbiblioteket. Universitetsprotokoll (förk. U. P.) 23. 5. 1696, 2. 10. 1697. Jmfr. F. P u k s o v: Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1931, Tartu 1932, s. 278.

²⁹) F. K. 1698 (Backmeister).

³⁰) Också Palmroot hade studerat i Upsala, varest han senare blev lärare. 1710 blev han tillfångatagen av ryssarna i Pärnu men släppt av Scheremetjeff. Fem år levde han hos sin vän prosten Vestring, sedan två år som hovmästare hos rådmän Dreyling i Riga. 1721 vände han åter till Sverige och blev slutligen professor i Upsala, där han dog 1725.

³¹) F. K. 1702 (K. B.).

³²) F. K. 1704 (K. B.).

Heinrich Boecler den svenske historiografen och prof. iur. et hist. i Strassburg (1611—1672), vars "Memoriale Ethicum" han genomgår³³). Slutligen griper han sig an med en mycket omstridd och av de ortodoxa teologerna hjärtligt avskydd författare: Joh. Franz Buddeus.

Palmroot hade redan i början av 1707 kungjort, att han ville föreläsa Buddeus' "Elementa Philosophiae practicae"³⁴). Då han plötsligen måst resa bort, hade föreläsningsserien uppskjutits en termin, till Mickelsmässan 1707³⁵). Den tycks först ha gått sin gilla gång, intill dess rektor Bröms den 20 april 1708 bragte saken på tal vid senatssammanträde, tydligen uppeggad av dekanen Wiraeus³⁶). Detta vore en mycket farlig bok för studenterna, hette det, som innehölle många försyndelser mot teologien och de symboliska böckerna. Palmroot uppmanades ivrigt att bruka en annan auktor. P. invände, att han icke kunde finna något skäl därtill. Han hade städse jämfört Buddeus med så berömda och auktoritativa författare som Pufendorf och Joh. Christoph Beckmann³⁷) men icke funnit något anstötligt. Han hade använt honom för hans goda och alls ej vidlyftiga metodiks skull; om däri verkligen finnes något stridande mot Guds ord eller staten, ville han visst icke yrka på dess vidare begagnande, ty han hade alltid försökt att efter bästa förmåga och samvete undervisa ungdomen "sine ulla novarum opinionum affectatione"! Palmroots kolleger kunde trots detta icke lägga band på sitt misstroende. Troligen tycktes dem Palmroot dock ej helt opåverkad av "novae opiniones". Så beslöts då att bannlysa Buddeus från undervisningen. Palmroot lät sig emellertid härmed icke nöja och besvärade sig hos kanslern. Den 19 september samma år föredrogs dennes svar i senaten³⁸). Kanslern tvivlade ej det minsta på att

³³) F. K. 1703 (K. B.). Med alumnerna (stipendiaterna) hade redan Sjöberg privatim sysslat med naturrätt. *Nova lit. mar. Balt.* aug. 1698.

³⁴) F. K. 1707 I. (K. B.). Buddeus, född 1667 i Anklam, död 1729 i Gotha, var prof. phil. et theol. i Halle och Jena.

³⁵) F. K. 1707 II. (K. B.).

³⁶) U. P. 20. 4. 1708.

³⁷) Beckmann, född 1641 i Zerbst, död i Frankfurt a. O. 1717, var en mycket bekant reformert teolog. Han erhöi en pension av kurfursten av Brandenburg, var teologie prof. i Frankfurt a. O. och författade flera historiska arbeten. Han utgav också med kommentar Grotius' huvudverk.

³⁸) Av den 8. 9. 1708. U. A., band 23. I universitetsprotokollen är svarets lydelse ej angivet.

Palmroot, som vore känd såsom en lärd och stilla man, kunde varna studenterna för farliga och anstötliga ställen hos nämnde auktor. Trots detta vore det bättre, om han ur det stora antalet politiska och etiska skribenter sökte ut en annan, som icke läte irrläror eller kollisioner mellan de särskilda fakulteterna (teol. contra fil.) uppkomma. Någon tid efteråt uttalar kansler uttryckligen sin glädje däröver, att Palmroot beslutat sig för att nyttja en 'bekvämare' författare ³⁹⁾. Denne synes han ha funnit i Philipp Reinhard Vitriarius vars "Institutiones Juris Naturae et Gentium" hade sammanställts efter Grotius metod och efter Palmroots egna ord ⁴⁰⁾ gävo en god introduktion i natur- och folkrätten.

Att Palmroot då och då behandlade Ciceros "de officiis" i sina föreläsningar, var en självklar sak ⁴¹⁾. Värt allt erkännande är det däremot, att han vid tillfälle privatim gick utöver sin närmaste arbetskrets och till belysning och fördjupning av det genomgångna ämnet lät föredraga t. ex. Agricolas liv av Cornelius Tacitus ⁴²⁾, så att studenterna riktigt kunde få för sina ögon typen av den ofördärvade och oförfalskade romaren från den gamla goda tiden, full av sedlighet och trohet mot staten.

På detta sätt hade naturrättens ideer efter Grotius', Thomasius', Pufendorfs med fleras mönster utvecklats av Dorpt-Pernauuniversitetets tre naturfilosofer Carlholm, Sjöberg och Palmroot och förelagts studenterna. Detta arbetes goda resultat kommer till uttryck i det rikhaltiga antal avhandlingar, som bevarats från det naturrättsliga gebietet och som förskaffa oss en inblick i det system, som här byggts upp av vederbörande professorer.

*

Man kan där urskilja två stora komplex: statsrätten och folkrätten. Vid skärskådandet av statsrätten kunna vi till en början ställa den frågan, i vilken utsträckning individens enskilda frihet

³⁹⁾ Brev av den 30. 10. 1708. U. A., band 23.

⁴⁰⁾ F. K. 1708 (K. B.). Vitriarius var professor i Leiden. Död 1717. Utgav "Institutiones Juris Naturae et gentium", "Jus civile privatum ad modum Instit. Justiniani" m. m.

⁴¹⁾ F. K. 1704, 1706 (K. B.).

⁴²⁾ "...Et ut simul Civilis vitae Candidatis humanioris literaturae amantibus, tanto commodior suppeditetur occasio, Communissimi Juris decrera specialibus Illustrissimorum in vita Civili virorum exemplis attemperandi..." F. K. 1702 (K. B.).

hade anspråk på att komma till sin rätt inom statslivets ram. Till denna fråga tar en 1697 under Sjöberg utgiven dissertation om den medborgerliga friheten utförligt ställning ⁴³⁾). Skillnad göres mellan filosofisk, kristlig, kyrklig och politisk frihet. Om den sistnämnda vore här tal. Den utlägges i Grotius' mening såsom en alla människor med födelsen förlänad rättighet ("omnes nascuntur liberi, hoc est, non servi..."). I sammanhang därmed följer å annat ställe ⁴⁴⁾ ett ståndpunktstagande till jämlikhetens problem och ett fastslående av att alla människor enligt naturrätten i och för sig äro att anse såsom lika. Födelse och död känner här ingen skillnad; inför Gud vore alla människor jämställda. I verkligheten måste man emellertid skilja mellan människornas essens och existens för att på så sätt komma till resultatet, att människorna i sina tillvarelseformer ändock slutligen vore synnerligen olika ⁴⁵⁾). Härmed uppnås en insikt, som visserligen i alla fall varit allmänt giltig ända till Rousseaus radikala jämlikhetskrav men som i denna klara formulering först på 1800-talet åter skulle bli förhärskande. Från denna utgångspunkt ger sig då, för att fortsätta systematiskt, problemet om den riktiga fördelningen av rättigheter och skyldigheter bland den som synes ingalunda nivellerade mängden av undersåtar inom en stat. Måttstock för fördelningen av makt och ära bland undersåtarna vore — såsom en tredje likaledes Sjöbergsk dissertation utreder ⁴⁶⁾ — enligt naturrätten blott och bart borgarens dygd och medborgerliga klokhet ("sola virtus et prudentia civilis"). Den som förfogade över större medel och möjligheter skulle också bära större bördor i staten. När allt komme omkring, vore dock konungen källan till alla företrädesrättigheter och ärebetygelser i staten; han kunde efter gottfinnande fördela titlar och privi-

⁴³⁾ Andreas Borg: *Exercitium academicum, quo libertas civilis... praes.* Sjöberg. 18. 6. 1697. Tryckt Dorpat s. å. (K. B.).

⁴⁴⁾ Herm. Nedderhoff: *Pars prior dissert. politicae de Idea veri Nobilis... praes.* Sjöberg 13. 6. 1692. Tryckt Dorpat (Upsala univ. bibl., förk. U. U.). *Pars posterior... moderante... Carlholm... 20. 6. 1692.* Tryckt Dorpat (K. B.).

⁴⁵⁾ "...interim tamen homines naturae esse impares, facile concedere possumus, si probe distinguatur inter essentiam at existentiam... ex quibus non secundam hanc, sed illam aequales omnes sunt...!"

⁴⁶⁾ Andr. Joh. Straetovius: *Dn. Com. Dahlbergii apud Rigenses Legion. Pastor. diss. pol. de Praerogativa honoris... praes.* Sjöberg... pro gradu magisterii... 23. 6. 1699. Tryckt i Dorpat (U. U.).

legier bland undersåtarna. Där märka vi eftergiften åt absolutismen, som vid första ögonkastet synes stå i motsättning till det förstnämnda postulatet men i verkligheten står i god överensstämmelse därmed, eftersom — likaledes naturrättsligt — en "förnuftig" konung och icke en godtycklig despot förutsättes. När författaren i samma dissertation fortsättningsvis kommer in på de mest olika världsliga, militära, lärda och kyrkliga titlar, ger en översikt av förr och nu i Sverige och annorstädes bestående ordnar och uppräknar de vid varje särskilt tillfälle till bruk föreskrivna tilltalsorden, så följer han däri sin tids sed och värdeomdöme. Det var ju en epok, under vilken rangordningar och rangens fördomar spelade en roll, som var sällsynt stor. Denna samhällstrappa eller differentiering är också just ett uttryck för denna åskådning om människornas verkliga olikhet. Jämsides därmed ställas emellertid begreppen stat och härskare till den grad dominerande i spetsen, att det framställes såsom en självklarhet, att plikterna mot staten uppfyllas utan åtskillnad. Vissa nyanseringar förekomma helt visst i hela raden av Sjöbergsska dissertationer och ingalunda alltid försvinner respondentens personlighet bakom det av preses företrädade allmänna systemets schema. Kännetecknande för den officiella och i överhetens ögon mönstergilla uppfattningen av dessa ting är en skrift av Daniel Clovovius, en av Sjöbergs mest begåvade lärjungar, vilken särskilt understryker nödvändigheten av den enskilde individens inordnande i samhället och förpliktelsen mot staten ⁴⁷). I det han i sin skrift om den gode medborgaren starkt framhäver dennes samhälleliga plikter, går han till och med så långt som till att kräva absolut underkastelse under de i en stat rådande förhållandena ⁴⁸). Medborgaren har att avhålla sig från varje art av nyhetsmakeri eller ditåt skelande önskningsar ("...ut a rebus novandis abstinence") och älska sin härskare. Härmed hade Clovovius funnit tonfall, som måste uppkalla de honom överordnade instansernas utpräglade välvilja i deras egenskap av den officiella politiska meningens företrädare. I mycket varma

⁴⁷) Född i Riga 11. 4. 1671, immatrik. Dorpat 15. 9. 1691. Andre stadsskrivare, flydde för ryssarna till Riga. Därifrån for han till Stockholm, varest han fann döden genom drunkning.

⁴⁸) Dan. Clovovius, Rig.: Exercit. pol. Bonum Civem... praes. Sjöberg... 9. 8. 1693. Tryckt i Dorpat (K. B.).

ordalag ger professor Caméen i sitt slutord uttryck åt dessa känslor: 'Du har fört ett liv ibland oss, som fyller oss med de vissaste förhoppningar om Din framgång och Din karriär. Mig skall Du städse vara en kär son och en gång värdig att dväljas vid furstligheters hov...' Sannolikt förundrade sig mången svensk professor den gången att ur en rigabos mun få höra en så förbehållslös bekännelse till enväldet vid en tid, då reduktionen grep allt vidare omkring sig och hotade att utsträcka sig till en kränkning av landsprivilegierna och självförvaltningen. Den livländska lantdagen hade nyss till konungen insänt den sista ödesdigra supplik, vari man protesterat mot de av Hastfer företrädda centraliseringssträvandena. Rigensaren Clocovius tillägnade kort därpå en skrift, som förhärligade enväldet, åt samme generalguvernör och universitetskansler Hastfer! Också detta lilla fall sprider ljus över frågan om samarbete mellan landskap och städer vid slutet av svensktiden. Man kan ha tyckt annat i Riga än i lantadelns kretsar. Det fanns ingen om den svenska centraliseringens och absolutismens vådor medveten enhetsfront, omfattande hela landet. Hastfer kan i Riga ha gällt för mer än Patkul, om vi också naturligtvis icke kunna göra enbart Clocovius till talesman för sin fädernestad. Andra meningar kunna här också ha gjort sig gällande. Hos Clocovius torde den atmosfär, vari han verkade och arbetade, nämligen det svenska universitetets, icke ha förfelat sitt inflytande och hos honom alstrat, vad som hörde till professorernas i etik och politik uppgifter, nämligen att väcka en kungatrogen, lojal, medborgerlig anda i studenternas hjärtan. Mindre medveten om den egna lagbundenheten hos det landskap, han stammade från, fängslades han måhända av utsikterna till en tryggad akademisk karriär, så att han för den skull tillrättalade sina åsikter efter ett överheten passande schema. Clocovius hade redan 1691 blivit stipendiat ⁴⁹⁾, erhöll 1693 v e n i a d e p o n e n d i ⁵⁰⁾ och blev slutligen akademiräntmästare ⁵¹⁾.

Viktiga äro bland de statsrättsliga problemen åsikterna om härskarens person, hans relationer till medborgaren, till folket och till staten.

Vilket ursprung har monarkens makt? I en teologisk disser-

⁴⁹⁾ U. P. 1. 12. 1691. Varmt förordad av rektor Micrander.

⁵⁰⁾ U. P. 26. 6. 1693.

⁵¹⁾ U. P. 3. 12. 1698.

tation under prof. Moberg över konungens majestät⁵²⁾ påstås kort och gott med stöd av Den heliga skrift, att härskarens makt vore av gudomlig upprinnelse och grundade sig på avhängigheten av Gud.

Intressant är, att Moberg, ehuru fylld av det största misstroende mot naturrätten — det framgick ju av hans polemik mot Dau och Skragge — ändå sätter värde på att förskaffa sin åskådning stödpunkter jämväl i naturrätten! Även ur dithörande verk tror han sig kunna hämta bevis för sin mening och citerar i detta syfte Grotius, Pufendorf m. fl. Alla maktens kännetecken låta sig föras tillbaka på Gud' 'såsom naturrättens upphov'⁵³⁾. Så lägger han avslutningsvis sina ord och skapar därmed en syntes mellan ortodoxt-teologiska och naturrättsliga tankelinjer, en syntes som på samma sätt redan Grotius dragit upp konturerna till.

Det är av intresse att se, huru en adlig svensk student under Sjöbergs ledning kommer till liknande resultat och ävenledes bekänner sig till teorien om kungadömet av Guds nåde⁵⁴⁾.

Han fastställer visserligen sådant ursprung för det svenska kungadömet för att kunna polemisera mot eventuella överhöghets-teorier från kejsardömet och påvedömet sida men avslutar sitt arbete med en hyllning till Karl XI. De flesta övriga akademiska avhandlingarna ingå ej närmare på frågan om konungamaktens ursprung, men de stå gudsnådeteorien fjärrare. Man kunde jämföra deras inställning med den, som Chr. Thomasius intog, enligt vilken majestätet av Guds nåde blott ägde giltighet utifrån folkets samtycke⁵⁵⁾, fast det icke för dem kommer an på folkets samtycke utan på vissa härskarens egenskaper, som bilda grundvillkoret för folkets största möjliga frihet. 'Var finnes

⁵²⁾ Deo sacra disputatio theologica qua majestatem regiam, non nisi a Deo dependere ex divino Sacrae Scripturae codice cum consensu eorum, quorum interest, in Regia Gustaviano-Carolina ad Emmam Academia ostendere continuit. Olaus Moberg — S. theol. Prof. Respondente Nic. Limatio. Tryckt i Dorpat 1691 (K. B.).

⁵³⁾ "... hanc sententiam ibidem celeberrimis quibusdam Politicis arridere intellegimus, qui civitates et summum imperium a Deo tanquam legis naturalis Auctore proficisci censent et profitentur..."

⁵⁴⁾ Joannes Rotkirch: Exerc. politica de Majestate... publico examini offert... praes. Sjöberg. 14. 3. 1696. Tryckt i Dorpat (K. B.).

⁵⁵⁾ Fleischmann: Chr. Thomasius, s. 64.

mest frihet, i monarkien, aristokratien eller demokratien?' frågar Andreas Borg, respektive Sjöberg i det redan citerade arbetet om medborgerlig frihet och kommer till slutsatsen: 'i en monarki under en rättvis och from härskare' ("sub rege Justo ac pio").

På liknande sätt tänker sig en annan av Sjöbergs respondenter den ideale härskaren⁵⁶). I en dissertation om den gode härföraren framhäver han lovordande med ett märkvärdigt tankehopp Karl XI:s förtjänster om kyrkoordningen och hans fromhet ("pietas erga Deum") och låter hela arbetet kulminera i satsen, att "pietas erga Deum" till slut dock vore monarkens viktigaste egenskap. Låg den uttryckta önskan om härskarens väsen ännu helt inom ramen av enväldets godkännande och försvarande, så ställer *Jacobus Wagner* i en liten anspråkslös dissertation om de statsborgerliga plikterna⁵⁷) en ytterst vågad fråga, som i ett slag belyser de för enväldet utstakade gränserna. Wagner frågar, hur undersåten bör förhålla sig, om härskarens lagar stå i strid mot Guds lagar. På vilket sätt skulle han rädda sig undan denna plikt-kollision? Om härskarens lagar motsäga Guds, då är undersåten icke mer skyldig de förra lydnad: "magis oboediendum est Deo, quam hominibus!" Till detta entydiga och självklara resultat kom författaren, stödande sig på Grotius och Pufendorf, och vann därmed täckning för sina teser, så att han på sätt och vis mot förebräelsen för filosofisk efterblivenhet kunde hölja sig i naturrättens mantel.

På ett långt mindre krasst sätt hade också den redan tidigare nämnde Borg utstakat absolutismens gränser. En konungs herravälde sträckte sig icke såsom Guds i det oändliga. Inför det gudomliga skulle det finna skrankor utsatta, vilka icke finge överskridas. Man tar emellertid fel, om man tror, att författaren därmed redan gett sig in i 'den upplysta despotismens' farvatten. Det vore förhastat. 'Låtom oss aldrig', fortsätter han sitt resone-mang, 'låta förleda oss till den förrycktheten, att härskarna intet annat vore än sina folks tjänare' ("nihil aliud esse, quam ministri populorum"); därigenom skulle statens hela byggnad skakas. Fredrik den store, sitt folks store tjänare, var ännu ej född, när

⁵⁶) *Henr. Kors: exerc. pol. qua Bonus Belli Dux. Praes. Sjöberg, Dorpat 1694 (U. U.).*

⁵⁷) "Diss. pol. exhibens obligationes Civium erga principum..." Praes. Sjöberg. Dorpat 1698 (K. B.).

denna sats nedskrevs, och för en statspolitisk konception liknande hans var tiden ännu ej mogen.

För släktledet omkring 1690 kunde konungen ännu icke te sig som sitt folks tjänare. Denna generation var ännu mycket för individualistiskt lagd för en sådan uppfattning. Och därför nöjde man sig med denna medelväg och trodde sig i de svenska konungarnas personligheter från Karl IX till Karl XI ha funnit de riktiga exemplen på den som riktig rönta teorien om den fromme och rättvise och därför friheten aktande enväldshärskaren. Mot denne satte man såsom en avskydd motbild upp tyrannens typ ⁵⁸⁾.

Den sålunda karakteriserade härskaren var sitt lands kyrkas bäste skyddare. Det tillhörde, fastställer pastor Meurch i en politisk dissertation, hans plikter att vaka över dess renhet och enhet och hindra söndringar ⁵⁹⁾. Som en amiral ägde han att vaka över att skeppet även i stormen hölle rak kurs och ej ginge under. Så hade på sin tid även kejsar Karl V handlat. I en protestantisk prästmans mun förefaller detta exempel till att börja med rätt egendomligt. Det är emellertid utomordentligt betecknande, att frågan om enhet och renhet i kyrkan här ställes från rent politiskt statlig ståndpunkt. Av samma skäl tillbakavisas också alla påvedömets överhöghetsanspråk på det skarpaste och kräves härskarens primat även gentemot kyrkan. 'Liksom familjefadern enligt naturrätten förfogar över *patriae potestas* i sin familj, så äger i staten efter gudomlig rätt och folkrätt härskaren högsta makten.' Väl skyddar han kyrkan för alla faror. Men han leder också dess kosa och styr den i samdräkt med statens nödvändiga krav.

De här framförda tankegångarna motsvarade fullt och helt konungens och hans omgivnings officiella uppfattning. En dylik 'caesaropapism' var då i själva verket i Sverige nära att realiseras och icke utan anledning hade Sverige försetts med etiketten 'det lutherska Spanien'. Tolerans ville man föga veta av och promovendi kunde bäst de gitte samt och synnerligen åberopa sig på naturfilosoferna — i denna punkt följde de icke sina lärofäder.

Fanns nu, efter den i de dorptska dissertationerna uttryckta politiska uppfattningen att döma, ännu plats för ett privilegierat

⁵⁸⁾ Som exempel på en sådan nämmer Borg Christian II av Danmark.

⁵⁹⁾ *Heinricus Meurch*, kyrkoherde i Torgel: *Diss. pol. de Jure principii circa Sacra. Praes. Sjöberg. Dorpat 1699 (U. U.)*.

skikt i en sådan blott genom lätta nyanseringar mildrad absolutism? Hur skulle adeln inpassas i en på detta sätt modererad enväldsstat? Jean Bodins, den bekante franske rättslärdes, mening var, att i Sverige regeringsmakten vore delad mellan konung och adel. Med synnerlig skärpa vänder sig Gabriel Hinnel, en lärjunge till Sjöberg, häremot⁶⁰⁾ och hävdar i stället, att "jura majestatis" icke tilläte någon delning. I allmänhet framställes det väl såsom önskvärt, att härskaren hade vissa rådgivare, som gynnsamt kunde råda honom. Utvälja dem måste han givetvis själv göra. Huru fördelaktigt sådana rådgivare kunde inverka på en stat, visas med exemplen Richelieu och Mazarin⁶¹⁾. Typiskt för enväldets tidsålder var framhävandet av "homines novi" gentemot den ärvda och privilegierade adeln. 'Dessa förstnämnda', säger N e d d e r h o f f i den redan anförda skriften om den sanne adelsmannen, 'måste beundras och ingalunda fördömas', en uppfattning, som nog skulle mött ringa anklang inom adelskretsar men desto mer måste behaga de andra stånden och konungen. Ty här underströks ju monarkens egenvilja i motsats mot ärvda privilegier och skapades förutsättningen att möjliggöra duktiga elements uppåtstigande i samhället utom alla ståndsskrankor. Det var ju ett faktum, som senare alla upplysta monarker beaktade och togo hänsyn till. Just på denna punkt, vid frågan om nyttjandet av ämbetsmän i en stat, träffa vi i en likaledes Sjöbergsk dissertation på en helt oväntad och överraskande djärv opposition, som väcker så mycket större förundring som den stammar ur en svensk students penna, nämligen ur G u s t a f A d o l f H u m b l e s, som 1694 promoverade med en skrift om 'invandrarna' (eller 'utlänningar': peregrini)⁶²⁾. Hittills hade blott från religionens sida vissa gränser utstakats och reservationer gjorts mot absolutismen, vilka emellertid, eftersom de såsom religiösa överläggningar måste gå hand i hand med gudsnådeteorien, å andra sidan just åter hade kunnat stärka monarkens ställning genom sitt betonande av konungamaktens gudomliga ursprung. Dessutom voro, såvitt vi veta, alla eniga om det berättigade i att utsträcka kungens, d. v. s. statens, makt till det kyrkliga området.

⁶⁰⁾ Diss. pol. de Pace...sub umbone (sic!)... Sjöberg.. 18. 9. 1697, tryckt i Dorpat (K. B.).

⁶¹⁾ Ericus Albogius: disp. pol. de consiliario, praes. Skrage... 14. 10. 1693, tryckt i Dorpat (K. B.).

⁶²⁾ Disp. pol de peregrinis. Dorpat 1694 (K. B.).

Men nu ställas beträffande statens administration plötsligt vissa fordringar på härskaren. Ja, man vågade till och med framkomma med en indirekt kritik mot den samtidige svenske konungens åtgärder.

Det var Humble. Han undersökte först i sin skrift de olika typerna av invandrare; handlandena, resandena, sändebuden. Därpå uttalar han sig om naturalisering, utlänningars rättigheter och gästvänskap för att slutligen komma in på nyttan och skadan av sådana utbördingar. Ofta hade de kunnat bli till avgjord nytta för landet. Sålunda vore exempelvis Polen kultiverat genom tyskarnas invandring⁶³). Men de måste alltid anpassa sig efter landet och få ej väcka anstöt. Skall man släppa fram dem till offentliga ämbeten? Säkerligen. Man hade rent av hämtat konungar från hinsidan havet. Dock hade det alltid visat sig bäst med inhemska härskare. Det vore i vart fall orätt mot de infödde att bekläda utlänningar med för stora rättigheter! Ty staten är som en leka-men. Härskaren är huvudet, undersåtarne lemmanne. Men härskaren, som liknas vid huvudet, förstör sin kropp, om han underordnar de inhemska medborgarne under invandrare, vilka då anordna allt efter sitt gottfinnande⁶⁴). Det är förvånande ord av en svensk student på Karl XI:s tid, förvånande på grund av den uppenbara kritiken av den svenska ämbetsmannakåren i Livland, i spetsen för vilken Hastfer visserligen ännu stod, förvånansvärda jämväl med tanke på den redan klart organiska uppfattningen av staten. Det är en av de få dissertationer, där även det ringaste lovprisande av det svenska konungahuset eller den regerande monarken uteblir. Den är alltigenom saklig, självständig och originell.

Den är emellertid också den enda, i vilken kungens centraliserande åtgärder under nittioåret givit ett visst utslag och samtidigt mött avböjande. En vidare utsträckning av en sådan kritik hade kostat den presiderande professorn hans plats och kommit i strid med den svenska regeringens intentioner, som ju gingo ut på en statsborgerlig fostran av studentkåren. Så måste man då för att finna meningsfränder till Humble gå utöver akademiens ram

⁶³) "... Polonorum gente ex ingressu germanorum cultiorem factam."

⁶⁴) "Destruit vero princeps suum Corpus, cui tamquam caput praest, quando peregrinis cives indigenos subditos facit, ut illis oboedient, ad eorumque beneplacita se omniaque sua componant".

och tillgripa en Paul v. Helmersens⁶⁵), en Gustav v. Mengdens⁶⁶) eller Johan Reinhold v. Patkuls skrifter.

I stort sett befann sig den i Dorpt resp. Pernau företrädda och i studenternas arbeten manifesterade statsläran i samstämmighet med kungens och hans regerings officiella riktning. De stora naturfilosoferna hade ivrigt använts och utnyttjats. Naturrätten stod i begrepp att fullständigt undantränga den historiska och positiva rätten. Det hade diskuterats om frihet och jämlikhet, det hade ordats om medborgarens och konungens skyldigheter och rättigheter och adelns ställning hade preciserats. Och trots allt detta var resultatet: enväldshärskardöme! Kungamakten hade fått vidkännas inskränkningar blott genom evighetsmoment—bortsett från den utom ramen fallande Humble—och för lösenordet om den 'fromme och rättrådige härskaren' hade man funnit företrädare i form av de regerande svenska kungarna.

Att ett konsekvent tillämpande av den naturrättsliga statsrätten kunnat leda till detta resultat, kommer överraskande. I själva verket hade dock tillämpningen icke varit följdriktig. Man hade undertryckt en av naturrättens viktigaste grundsatser, läran om samhällsfördraget. Så är det verkligen: man finner den ej omnämnd i någon enda avhandling och intet tyder på att professorerna gett sig in på den i sina föreläsningar. Läran om fördraget innehöll farliga blindskär för enväldets skepp och det var icke allom givet att i likhet med Th. Hobbes lägga den till grund för sin statslära och ändå förorda absolutismen. De flesta naturfilosofer kommo, åberopande John Locke, från fördragsteorien till faställandet av att folket vore sista och avgörande instans i staten. Då var det ju bekvämast att överhuvud ej beröra fördragsläran för att sålunda ännu starkare kunna utnyttja naturrättens övriga element till stöd åt den absolutistiska tanken. Huruledes detta var möjligt, ha vi kunnat uppvisa på det ovan framställda systemet av statsrätten, sådan den lärdes i Dorpt. Dorpt intog emellertid här ingalunda någon särställning. Också i det dåtida Tyskland spirade den naturrättsliga sädnen ofta upp som absolutism. "Alle Männer der Freiheit, Leibniz, Pufendorf, Tho-

⁶⁵) Född i Riga, lantdomare i Livland. Häktades 1697 på grund av en smådeskrift mot Karl XI och dömdes till livstids fängelse (Recke-Napiersky, a. a.).

⁶⁶) Lantråd i Livland, levde 1625—1688. Bekant med anledning av sin plattyska satir över reduktionen "de fief Düwelskinder".

masius, denen wir das Wiedererwachen Deutschlands verdanken, sie waren alle harte Absolutisten", säger Treitschke⁶⁷⁾. Kanske tarvar denna mening någon inskränkning, ty "in der Gestaltung der politischen Dinge zeigt das Naturrecht einen Januskopf". Därifrån ha också de tankar sugit näring, som vilja tillerkänna den enskilde en frihetssfär. Thomasius t. ex. var ingen förfäktare av furstliga anspråk och kämpade livet igenom för vetenskapens, tänkandets och samvetets frihet⁶⁸⁾. Men trots detta låter det ej förneka sig, att just absolutismen hämtade sitt starkaste stöd ur naturrätten. I Tyskland hade det trettioåriga krigets skede gjort sinnena mottagliga för behovet av en ordnad och fast statsmakt. I Livland lågo sakerna annorlunda till. Väl hade de ändlösa krigen före 1629 och 1654—60 även här kunnat skapa de nödiga förutsättningarna. Men minnet härav hade på nittioalet redan förbleknat. Normgivande var här den karolinska dynastiens vilja till centralisering, till genomförande av enväldet även i Östersjöprovinserna. Stötte den härvidlag på motstånd, gällde det att övervinna detta. Ett medel att bibringa de inhemska bebyggarna den för riktig hållna ståndpunkten var den statsborgerliga fostran, som universitetet skulle genomföra. Att resultat på denna väg kunde uppnås, sågo vi i fallet Clocovius. Men eftersom förutsättningarna här i landet voro så helt annorlunda än i Sveriges inre, kunde sådana framgångar blott vinnas i enstaka fall. Ståndens och korporationernas friheter och privilegier kunde se tillbaka på en lång historia. Genom århundradens traditioner voro städernas såväl som landsbygdens samhällsformer härdade och rustade mot dylika angrepp. I sitt ideologiska försvar kunde de emellertid underligt nog betjäna sig av samma vapen, som i Dorpt brukats till absolutismens stärkande: naturrätten! Just Patkul var det som i sina polemiska skrifter städse hämtade vapen ur naturrättens arsenal, i det han stödde sig på läran om samhällsfördraget och därav drog den slutsatsen, att man kunde uppsäga en konung tro och lydnad, om han vore fördragsbrytare. Så stodo slutligen i Livland tvenne levande gestalter mot varandra såsom representanter för tvenne deduktionsmöjligheter av naturrättsliga åskådningar: Karl XII och Joh. Reinhold v. Patkul.

*

⁶⁷⁾ H. v. Treitschke: Politik, 3dje uppl., Leipzig 1913, band I, s. 160.

⁶⁸⁾ M. Fleischmann: Chr. Thomasius, Halle 1930, s. 64.

Att naturrätt och folkrätt redan på ett tidigt stadium kunnat ingå en gemenskap av mycket intimare art än den med statsrätten, är förstäeligt, ty här träffade naturrätten på mindre motstånd i form av positiv rätt. Det var också blott alltför begrippligt, att strävandet att återföra rätten till dess naturliga grundvalar gick hand i hand med sökande efter bättre och giltigare rättsförbindelser mellan de enskilda staterna för att åt den genom trettioåriga kriget rubbade internationella ordningen återförskaffa en viss stabilitet. Västerlandets medeltida trosenhet var förstörd. Nu gällde det att i dess ställe sätta en europeisk rättsenhet för att kunna garantera nationernas fredliga liv vid varandras sida. Banbrytaren för denna nya fred var H u g o G r o t t i u s. Även i Dorpat var han den store läromästaren och icke minst på folkrättens område. Hans verk om krigets och fredens rätt voro alltså även där de viktigaste av de behandlade problemen.

Åt freden ägnade G a b r i e l H i n n e l (se ovan!) ett specialarbete ⁶⁹⁾ och undersökte däri, vems uppgift det i en stat vore att sluta fred, vad för fredsfördrag det funnes, hur det förhölle sig med gisslan, landavträdelser, fredsbrott. Enskildheter fastställde han med ledning av fredsfördragen i Münster (1648) och Fontainebleau (1661) och avslutade sitt arbete med ett hänfört lovprisande av freden, av kung Karl XI och av den just på tronens uppstigne Karl XII.

Kriget och dess orsaker behandlades i en annan Sjöbergdissertation ⁷⁰⁾. Här gällde det frågor som den om krigets upprinnelse och väsen, berättigade och oberättigade krigsanledningar, krigsförklaringar. Ett annat arbete befattade sig med den 'gode härföraren' ⁷¹⁾ och fastställde med exempel, hur en sådan måste vara beskaffad. I märkvärdigt urval följa här på Cyrus, Scipio och Caesar de svenska konungarna, Karl den store, Filip av Macedonien, Tiberius och Marbod(!) varpå till slut de högsta lovord samlas på den 'fredlige och fromme' Karl XI. Mycket gedignare arbeten än detta panegyriska tillfällighetsscriptum äro de under Hermelins ledning utgivna avhandlingarna om 'neutralitet i tillfälle av

⁶⁹⁾ "de Pace", se ovan.

⁷⁰⁾ Joh. Zacharias Franckenhielm: Exercitatio acad. qua Bellum ejusque Causas. Praes. Sjöberg. Dorpat 1696 (K. B.).

⁷¹⁾ Henr. Kors: Exerc. pol. qua Bonus Belli Dux. Praes. Sjöberg. Dorpat 1694 (U. U.).

krig⁷²⁾ och 'överlöpare'⁷³⁾. O l a u s H e r m e l i n⁷⁴⁾, en av den karolinska epokens mest betydande lärde och statsmän, förlänade också en tid glansen av sitt namn åt det dorptska universitetet. Han kunde som jurist aldrig undertrycka sina starka politiska intressen. Det är påfallande, att han i en rad av arbeten stöder sig på naturrättsliga tankegångar — ett faktum, som den gången icke utan vidare var självfallet, då naturrätten ju hörde till den praktiska filosofiens kateder, icke till jurisprudentens, som ännu stod helt under positivismens domvärjo. Men särskilt starkt lågo Hermelin folkrättsliga problem om hjärtat, eftersom det var i dem, som politikens inverkan starkast återspeglades. När han år 1698 föranledde skriften om överlöparen, så måste redan då fallet Patkul ha stått klart för hans ögon. Men det var politiskt tillrådligt att icke ta denna kinkiga kasus till ämne för en disputation. I stället för honom väljer Hermelin som exempel på en överlöpare biskop Fürstenberg av Strassburg, som 1681 spelat fransmännen staden i händerna. Hans sinne för det politiskt aktuella avspeglas även däri, ty också detta exempel uppfattades då, när världen ännu stod under intrycket av freden i Rastatt (1697) såsom aktuellt. En världsfrämmande kammarlörd av då ymnigt förekommande slag hade hämtat sitt exempel från antikens beprövade men utslitna förrådskammare och kanhända valt Ephialtes som illustration.

Även Hermelins efterträdare som juris professor S a m u e l A u s é e n⁷⁵⁾ skänkte naturrätten tillbörlig aktning. Han hade till exempel avpassat sina föreläsningar efter professor Palmroots, 'på det att studenterna måtte förvärva någon insikt i naturrätten'⁷⁶⁾. På detta sätt kunde ganska bra ett visst samarbete ordnas mellan den juridiska och politiska lärostolen, förutsatt att juristen

⁷²⁾ Andr. Westermann: de Adiaphora in Bello vulgo Neutralitate, diss. politica... praes. Hermelino... pro laurea philosophica obtinenda. Tryckt Dorpat 1694 (K. B.).

⁷³⁾ Gustav Camitz: de Transfugis, diss. pol... praes. Hermelino. Tryckt Dorpat 1698 (U. U.).

⁷⁴⁾ Född i Värmland, stud. Upsala, hovmästare hos grevarna Stenbock. Professor i Dorpt 1690—99. Konungens handsekreterare och historiograf. Förmedlar jämte greve Piper freden i Altranstädt. Fången vid Pultava. Död i Ryssland.

⁷⁵⁾ Härstammade från Göteborg. Advokat i Stockholm. Professor i Dorpt-Pernau 1701—1710.

⁷⁶⁾ U. P. 30. 3. 1708.

var nog upplyst att ej utestänga sig från de moderna strömnin-garna.

Till det intressantaste hörde jämväl folkrättens domän, där de enskilda staternas konkreta internationella förbindelser med varandra behandlades. Ett problem tycks här ha satt de svenska rättsteoretikerna och politikerna särskilt mycket i arbete: den svenske konungens rättigheter och ställning gentemot den romersk-tyske kejsaren. Anledning till diskussion av denna fråga gav "Tractatus de Regalibus" av C o n r a d C a r p z o v i u s , ett verk, som på prof. Auséens tillrådan senare skaffades till Pernau ⁷⁷⁾, men troligen använts redan i Dorpt. Carpzovius hade uppkastat frågan om Sveriges avhängighet av Tyska riket och fastställt, att liksom i antiken den romerske kejsaren utdelat kungavärdighet till judar, syrier och albaner, så hade under medeltiden tyske kejsaren förlänat konungakronor åt bömare, danskar och svenskar. Med en viss häftighet hade den redan nämnde sjöbergslärjungen, J o h a n n e s R o t k i r c h uppträtt däremot⁷⁸⁾. 'Det är', sade han 'ett faktum, att Sverige med rätta kan räknas till världens äldsta stater. Gäller det deras kungadömes ålder och värdighet kunna svenskarne tävla med romare och germaner, ja med alla Europas länder. När Romulus lade staden Roms grundvalar, kunde svearnes och götarnes riken redan blicka tillbaka på en 1400-årig blomstringstid (!) Alltid hade Sverige hävdadt sin frihet mot romare och germaner och aldrig erkänt någon annan över sig än Gud allena. Vål hade det svenska lejonet städse visat den romerska örnen skyldig respekt men aldrig darrat för honom. Ty dess konungar hava alltid mottagit sin spira ur Guds och ett fritt folks händer.'

Det ligger en stolt patriotism i Rotkirchs ord. Om han också rätt kritiklöst drar in de äldre, ännu i sägnernas dunkel insvepta skedena av svenska historien i sina betraktelser och exempelvis uppför alla longobardernas och östgoternas erövrings-tåg på svenskarnas konto, så ligger dock en stark kraft innesluten i detta framhävande av den nationella forntiden, vilket i förening med svenska rikets stormaktsställning på 1600-talet betydde en icke oväsentlig fundering av Sveriges position för början av Karl XII:s regering. Det var Olaus Rudbecks sådd, som här spirade,

⁷⁷⁾ U. P. 17. 7. 1704.

⁷⁸⁾ Exerc. pol. de Majestate, praes. Sjöberg. Dorpat 1696 (K. B.).

befruktad av Grotius och Pufendorf. I den mån det hjältemod, med vilket man höll ut i nordiska kriget, var inspirerat av dessa läror, hör det till de skönaste frukterna av denna den svenska fosterlandskärlekens historiska och naturrättsliga underbyggnad.

I samband med en undersökning av titlar och företrädesrättigheter kommer den redan citerade Joh. Andreas Straethovius⁷⁹⁾ att tala om rangordningarna inom Europas olika härskarhus och når därvid liknande resultat. Gentemot de företräden, som tyskromerske kejsaren gjorde anspråk på, stode kungarnas av Sverige, Frankrike, Spanien, England liksom storfurstens (magnus princeps) av Moskva olika anspråk. Städsö hade man betonat Sveriges företräden i rang framför de andra härskarna. Så hade t. ex. skett på konsiliet i Basel 1440 genom ärkebiskopen av Upsala Nicolaus Ragvaldus. Hade icke vidare Gustav Adolf gjort sig oändligen förtjänt om evangelii renhet och Tysklands frihet? Kunde man icke därför med rätta tala om ett Imperium Sveo-Gothicum? Det är blott alltför begripligt, att det svenska folkets politiska självmedvetande under Gustav Adolfs och hans efterföljares tidsålder måste taga ett kolossalt uppsving. Vad fanns efter westfaliska freden kvar av den tysk-romerske kejsarens gamla rikshärlighet? Hade ej Ludvig XIV:s rövartåg och turkarnas hotande av Wien varit alltför tydliga manifestationer på en fullkomlig försvagning av riket? Under samma tid hade de svenska konungarna närpå fullbordat herraväldet över Östersjön (Dominium maris baltici). Deras länder gränsade till tre tyska floders stränder: Weser, Elbe och Oder. Och blott med möda hade det lyckats den store kurfursten att hindra en vidare utbredning av Sveriges förmaktsställning i Nordtyskland. Tar man slutligen i betraktande, att konungen av Sverige som tysk riksfurste och därtill även garant av westfaliska freden även juridiskt besatt den ständiga möjligheten att ingripa i de inre tyska förhållandena, så är det tydligt nog, att Sverige ej hade anledning att befara några tyska överhöghetsanspråk. Det var blott på visst håll, som dessa tankar ännu spökade i de lärdes hjärnor. Det var icke folkrättsspecialisterna och politikerna, som sysslade därmed, väl däremot historikerna, som ännu befattade sig med Slei-

⁷⁹⁾ Diss. pol. de praerogative honoris. Praes. Sjöberg. Dorpat 1699 (U. U.). Straethovius var regementspastor vid de Dahlbergska trupperna i Riga.

d a n u s' berömda verk om de fyra världsrikena ⁸⁰). Det är förunderligt, huru länge detta i början av 1500-talet utkomna arbete utövat sitt inflytande. Hela världsförloppet uppdelas här efter profeten Daniel på världsrikesperioder. På det assyriskt-babyloniska följde det mediskt-persiska, grekiskt-macedoniska och romerskt-germanska imperiet. I detta sista världsrikes tecken stod samtiden och likaså framtiden intill den yttersta dagen. Om emellertid denna teori ännu skulle gälla, så gällde ävenledes alltjämt Tyska rikets visserligen mer symboliska företrädare och de övriga rikena sjönko därigenom ned på en lägre nivå. Den första motsägelse, som gjorde sig gällande däremot, var Jean Bodins, den modärna statsrättens grundläggare i Frankrike. Romerska riket, sade han, kunde, såsom en blick på kartan visar, icke vara det sista. Överallt bredvid och utom riket ha moderna nationalstater uppstått. Skulle icke imperial betydelse tillkomma någon av dessa? Varför skulle för övrigt just Tyska riket vara det romerskas sanna fortsättning? Hade ej denna roll snarare tillfallit det franska, som ju uppstått ur Karl den stores kärnland, på vilken riket övergått genom "translatio imperii" ⁸¹)?

Det är av intresse, att i de historiska arbeten, som redan under den dorptska akademiens första period offentliggjorts av svenska respondenter, dessa betänkligheter icke delas och teorien om de fyra världsrikena därmed uttryckligen godkännes ⁸²). Senare lämnades den därhän just av juristerna, som övergingo till dagordningen, då denna teori syntes dem varken aktuell eller diskutabel. Ett bevis härför lämna de bägge under Sjöbergs ledning tillkomna arbeten, som berörde temat om kejsarens imperiala överhöghet och träffade avgörande i negativ riktning.

Denna uppgörelse med rikstanken var väl den mest extrema av de frågor, som kommo inom räckhåll för folkrätten och be-

⁸⁰) Johannes Sleidanus (1506—1556), det schmalkaldiska förbundets historieskrivare och professor i Strassburg. "De quattor summis imperiis", senare fortsatt av Shurzfleisch. Ny upplaga 1726.

⁸¹) Jmfr H. Grundmann: "Die Grundzüge der mittelalterlichen Geschichtsanschauung, Archiv für Kulturgeschichte XXIV, häfte 3, Berlin och Leipzig 1934.

⁸²) Exempelvis Disp. historica de quattor Monarchiis seu imperiis mundi ... atque de quaestione, an quattor illa sint Imperia Summa per Danielelem praedicta, contra Bodinum lib. de Meth. Historiarum, Cap. 7... Joh. Megalinus - Småland... Praes. Joach. Crellio, Dorp. 1651 (Bibl. d. Estl. Lit. Ges.).

handlats inom området av katedern för etik och politik i Dorpt. Såsom synes hade man bemödat sig att fatta folkrätten så allsidigt som möjligt och man kan ej säga, att det skett utan framgång. Hermelin och Sjöberg voro tvivelsutan duktiga kännare av folkrätten. Trots allt detta låg dock här tyngdpunkten mera på statsrätten, ty just denna gav dorptprofessorerna möjlighet att fylla de uppgifter, som förelagts deras moralisk-politiska kateder: genomförandet av studentkårens politiska fostran. Man frågar sig, om deras strävanden haft varaktigt värde; om verkan av deras uppfostran var ihållande? Härvidlag måste framför allt betonas, att det svenska universitetets i Livland verkningskrets aldrig varit särskilt stor. Såsom bildningshärd, såsom helhet, hade det icke lyckats akademien att åstadkomma erforderlig, levande kontakt med det tyska borgerskapets och adelns i landet bofasta kretsar. Den kunde aldrig helt förneka sin främlingskaraktär och blev aldrig något rotfäst provinsuniversitet. Därför kunde också den filologiska fakultetens politiskt-ideologiska inflytande icke sträcka sig särskilt långt, liksom den också innehållsligt alltför mycket var inställd på ett visst schema och i sin centralism visat för liten inlevelse- och anpassningsförmåga, i vad som rörde de lokala förhållandena, landskapet, dess historia och invånare. Krigsårens slag i slag följande händelser avbröto därtill också fullkomligt landets andliga utveckling. Samtliga förutsättningar och utstakade mål bortföllu nu. Det svenska kungadömet, det svenska herraväldet hade brustit. Många ideal visade sig vara illusoriska och enväldet hade råkat i misskredit och drivits in absurdum. Statsrättens system vid Dorpts akademi hade därmed även inifrån lidit sammanbrott.

Men väl kunde naturrättsliga tankegångar efter något avbrott fira sin uppståndelse. En hel rad av pastorer, som hunnit promoveras vid den svenska högskolan, kunde verka i sina pastorat ända in i den ryska tiden. Den en gång undfädda sådden kunde stilla gro vidare. När sedermera i slutet av 1700-talet upplysningstiden med makt bröt in över Livland, märkte man här och var, hur marken förberetts för dess läror.

REFERAAT.

Loodusõigus Tartu rootsi ülikoolis.

Lisandeid Rootsi Liivimaa 17. a. vaimsetele vooludele.

1690. aastal Tartus taasavatud rootsi ülikooli, nn. Academia Gustavo-Carolina teine ajajärk paistab 1632—1656 kestnud esimese ajajärgu kõrval välja oma palju vilkama vaimse tegevuse poolest. 17. s. lõpul Lääne- ja Kesk-Euroopas esilekerkinud vaimsed probleemid ja voolud hakkavad nüüd ka meie maale sisse tungima. Nad leiavad pinda ülikooli õppe- ja uurimistöös, ning paljudes dissertatsioonides puudutakse nüüd pietismi algava selgumise, arenevate loodusteaduste, anatoomia ja uuemate õiguskäsituste küsimusi.

Ka loodusõigus leidis Tartus sel ajajärgul teatavat vastukõla. Siin vaadeldakse vähem selle loodusõigusliku mõjustuse usuteaduslikku, kuid seda enam õiguslik-poliitilist külge. Praktilise filosoofia või „poliitika ja eetika“ õppetool oli see, kelle ülesandeks sai üliõpilase riiklik-poliitilise mõtlemise juhtimine täiesti kindlaksmääratud radadele ja tolleaegsele Rootsi riigivormile — absolutismile suunamine. Selle, teataval määral poliitilise kasvatuses eesmärgiks pidi olema lojaalne riigikodanik; abinõuks, mida selle juures kasutati, oli loodusõigus.

Loodusõigus oli 17. s. läbi teinud uuestisünni; suurte loodusõiguslaste, nagu näit. Hugo Grotiuse mõjul oli ajalooline vaatlusviis ja huvi riigi positiivse õiguse vastu tunduvalt tahaplaanile surutud. Selle asemel avanes tee terveist inimhõimustusest ja inimese loomulikust õiguseteadvusest lähtuvale vaatlusviisile ning maksivad õiguslikud ja riiklikud olukorrad alistati jõuga arvustusele.

Juba esimene poliitika ja eetika professor, Gustav Carlholm (1690—1692) andis üliõpilasile sissejuhatuse loodusõigusesse ja seda peamiselt Samuel Pufendorfi tööde põhjal. Sest ajast alates leidis vaevast dissertatsiooni, kus oleks möödunud tollest silmapaistvast saksa õpetlasest, kes oli pikemat aega töötanud ka Stokholmis. Seda algatust jätkas Gabriel Sjöberg (1690—1700), üks tähelepanuvamaid Tartu rootsi ülikooli professoreid. Ka Michael Dau, retoorika ja ajaloo professor (1690—1704), osutab huvi loodusõiguse vastu ja rajab sellele

lõplikult tee a. 1694 oma õpilase dissertatsiooniga „de lege naturali“. Puht-teoloogiliselt poolelt kerkinud opositsioon pidi peagi vaibuma ja Sjöberg võis takistamatult lugeda loodusõigust Cicero, Grotiuse ja Chr. Thomasiuse tööde põhjal. Sjöbergi asemele asus sellele õppetoolile kolmandana 1701. a. Andreas Palmroot ja töötas endises vaimus edasi kuni ülikooli sulgemiseni 1710. aastal.

Loodusõigusliku mõtteviisi säärase propageerimise tulemuste kindlakstegemisel võime dissertatsioonide najal eraldada kaks suurt kompleksi: riigiõigus ja rahvaste õigus.

Millise pildi saame riigiõiguslikust süsteemist, mida esindati 1690—1710 Tartus ja Pärnus? Inimese individuaalne vabadus on talle looduse poolt kaasa sündinud. Võrdsus on samuti looduse poolt antud; jumala ees olevat kõik inimesed ühesugused — mitte aga oma ilmnemisvormides: siin tuleks vahet teha inimese essentsi ja eksistentsi vahel. Õigused ja kohused tuleks kodanikele jaotada nende vouruslikkuse ja kodanliku tarkuse mõõdu järgi. Lõpeks oleks riigis siiski kuningas kõige au ja eesõiguste allikas. Siin ei tarvitse aga vabaduse printsipi olla mõni vastu-rääkivus, sest ei arvestata tahtlikku vägivalvalitsetjat, vaid „mõistlikku“ kuningat. Leidub dissertatsioone, kus toonitatakse alamate kohust alistuda valitseja võimule nõrgemini, ja teisi, kus tugevamini. Eriti paistab viimast silma ühes Sjöbergi poolt välja lastud dissertatsioonis, autoriks on riialane Daniel Cloccovius (*Exercitatio politica Bonum Civem... Dorpat 1693*), kes avaldab absolutismile kaunis pidurdamatut tunnustust.

Kuningavõimu algupära lähtub jumalast; seda veendumust osutab terve rida dissertatsioone. Teised taas kitsendavad pisut jumalahalastuse teooriat, tehes absolutismi olenevaks valitseja teatavaist omadusist, mis avalduvad tema suhtumises rahvasse. Kui aga valitseja tahe asetub jumala käskude vastu, siis on kahtlemata maksev lause: „magis oboediendum est Deo, quam hominibus“, nagu väidetakse päris avalikult ühes Sjöbergi dissertatsioonis. Aga selle nõudeni pole veel jõutud, et valitseja peab oma rahva teener olema: säärase formuleeringu lükkab üks promotent otseselt kui „mõttetu“ tagasi. Valitseja hankigu omale nõuandjaid; iial aga ei tohi „jura majestatis“ lagunemist lubada. Ülistatakse madalaist rahvakihtidest lähtunud nõuandjaid. Pisut reast välja langeb rootsi üliõpilase G. A. Humble' töö, milles hoiatatakse võõraste sissetungijate eest, kellele ametkohti antakse,

aga kes siiski jäävad maale võõraks. Oma kodanikke ei tohi alista-
tada võõraile, kes teevad kõike oma heaksarvamise järgi. Siin
ilmneb selgesti toleaege valitsussüsteemi kriitikat; sealjuures
puudub aga täiesti kuningakoja ülistamine, mida tavaliselt kunagi
välja jätta ei tohtinud.

Ühe sõnaga kuulub parool: *absolutism*. Seda toetati
loodusõiguslike kaalutlustega; sellejuures jäeti aga — võibolla
tahtlikult — tähelepanemata riigilepinguõpetus. Sellest pole
märgata jälgegi, ja see oligi absolutismile tõepoolest kardetavaks
kariks nende lõppjäreluste tõttu, millisteni pidi jõutama *John
Locke*'i arvates. Kui need järelused tehti hoolimatult, siis
võis loodusõigus otse vastupidiselt muutuda parimaks relvaks ab-
solutismi vastu, nii nagu seda *Patkul* on kasutanud oma seis-
kohtade õigustamiseks. See on loodusõiguse kaheilmeline Januse-
pea. —

Loodusõigus viljastas teises jones *rahvaste õigust*,
ning rida dissertatsioone uurib sõja ja rahu j. m. s. probleeme.
Aga ka riikidevahelised suhted olid päevakorral: nii tuli näit.
tõestada Rootsi kuningluse isedust „saksa natsiooni“ püha Rooma
riigi“ vastu, — probleem, mida üliõpilane *J. Rotkirch* kat-
sus *Sjöbergi* juhatusel lahendada isamaalise hoogsusega, et kuku-
tada teadusemeeste maailmas ikka veel elujõulist „nelja maailma-
riigi“ teooriat.

Soovides lõpeks selgusele jõuda rootsiaegse Tartu ülikooli
üliõpilaste loodusõigusliku koolituse tulemusis, peame kõigees-
mentima, et Põhjasõda katkestas järsult ka maa vaimse arengu
ega kaotanud mitte ainult Rootsi valitsuse balti provintsidest, vaid
ka absolutismi enese Rootsist. Sellepärast näib ka poliitika ja
eetika õppetooli töö asjatu oluvat, kuna eesmärk, mida taotleti,
oli viidud ad absurdum. Lähemal vaatlusel aga näeme, et hooli-
mata ülikooli nõrgast vaimsest kiirgejõust, annab eelvalgustus-
tööl külvatud seeme hiljem, 18. sajandil, ometi rohkem saaki. Mitte
vähesel määral ei avaldunud see rea kirikuõpetajate vaikes ja
õnnistusrikkas tegevuses üldsuse heaks käekäiguks.

Aratrükk „Akad. Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatust 1936.“
Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne.

K. Mattieseni tr. o./ü., Tartu 1936.

ESTICA

A-5576

26252